

ВИХОВАННЯ ТА НАВЧАННЯ ДІТЕЙ В САМУРАЙСЬКИХ СІМ'ЯХ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЯПОНІЇ

EDUCATION AND EDUCATION OF CHILDREN IN THE SAMURAI FAMILY OF MEDIEVAL JAPAN

Стаття присвячена актуальній проблемі, яка стосується виховання та навчання самураїв в середньовічній Японії де впродовж багатьох століть самураї були найвпливовішим суспільним прошарком. Вони витіснили традиційну японську аристократію з місця провідної політичної сили країни і створили власну державно-політичну систему – сьоґунат. В різні епохи зміст поняття «самурай» трансформувалася згідно конкретно-історичних обставин, проте його головною складовою лишалася військова служба. Такий суспільний статус забезпечувався чи не в першу чергу ефективною системою виховання та навчання з раннього дитинства в самурайських сім'ях хоч самурай проходив довгий та тернистий шлях навчально-виховного процесу впродовж усього життя. Аби стати справжнім воїном потрібно було усвідомити та виробити в собі основні правила моралі за Бушідо та навчитися досконало володіти усіма бойовими спеціалізаціями.

Сім'я становила головний фундамент, що забезпечував формування найважливіших ідеалів воїна, заснованих на міфічних оповідях, буддистській байдужості до смерті, конфуціанському культі синівської відданості. В основу етично-морального виховання було покладено принципи Бушідо – неписаного кодексу поведінки самурая в японському суспільстві.

Безумовно, що особливу увагу приділяли вихованню хлопчиків, які з дитинства були оточені винятковою турботою, так як вважалися продовжувачами роду, спадкоємцями дому та родового імені.

Однак і виховання дівчаток не залишалося поза увагою. Їх виховували з самого малечку так, щоб відповідно до морального кодексу самурая, супутниця його життя в багатьох відношеннях стала рівною йому. Дружина самурая мала бути взірцем вірності, терпіння та відповідальності.

В статті наголошується на тому, що саме виховання та навчання самурая умовно відбувалося в двох напрямках: перший стосувався морального й духовного виховання за законами Бушідо, другий – за рахунок навчання бойовим мистецтвам.

Зазвичай в 15 років юнак проходив обряд посвячення в самураї, одержував справжні бойові мечі, з якими не розлучався все життя. Цим завершувалася перший етап навчально-виховного процесу, який можна умовно назвати сімейним. На основі набутих знань і вмінь самурай продовжував відпрацьовувати систему моральної, військової та фізичної підготовки.

Ключові слова: Бушідо, виховання, конфуціанство, навчання, самураї, синтоїзм, Японія.

The article is devoted to an actual problem related to the education and training of samurai in medieval Japan, where for many centuries samurai were the most influential social stratum. They replaced the traditional Japanese aristocracy as the country's leading political power and created their own state-political system – the shogunate. In different eras, the meaning of the term "samurai" was transformed according to specific historical circumstances, but its main component remained military service.

Such a social status was provided primarily by an effective system of upbringing and education from early childhood in samurai families, although the samurai went through a long and thorny path of educational and educational process throughout his life. In order to become a real warrior, it was necessary to understand and develop the basic moral rules of Bushido and to learn to master all combat specializations perfectly.

The family was the main foundation that ensured the formation of the most important warrior ideals, based on mythical stories, Buddhist indifference to death, and the Confucian cult of filial devotion.

The principles of Bushido – the unwritten code of behavior of a samurai in Japanese society – were laid as the basis of ethical and moral education.

Undoubtedly, special attention was paid to the upbringing of boys, who were surrounded by exceptional care from childhood, as they were considered the continuation of the family, the heirs of the house and family name.

However, the education of girls was not neglected. They were brought up from a very young age so that, in accordance with the moral code of the samurai, the companion of his life became his equal in many respects. A samurai's wife was supposed to be an example of loyalty, patience and responsibility.

The article emphasizes the fact that the education and training of a samurai conventionally took place in two directions: the first related to moral and spiritual education according to the laws of Bushido, the second – due to training in martial arts. Usually, at the age of 15, a young man underwent a rite of initiation into a samurai, received real combat swords, which he would not part with throughout his life. This was the end of the first stage of the educational process, which can tentatively be called a family one. Based on the acquired knowledge and skills, the samurai continued to practice the system of moral, military and physical training.

Key words: Bushido, education, Confucianism, education, samurai, Shintoism, Japan.

УДК 94 (520) «12/17»
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.5>

Ткачук А.П.,
канд. іст. наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Савран В.В.,
магістрантка факультету історії,
політології та національної безпеки
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зацікавленість до процесу виховання та навчання дітей у самурайській сім'ї можна пояснити тим, що воно становить вагомий частину японської культурної спадщини, яка не

схожа за досвідом ні на яку іншу країну. Самураї, як суспільний стан, проіснували понад тисячу років та внесли чимало корективів у японську систему виховання та навчання, запозичуючи західні зразки освіти та піддаючись впливу ідей

конфуціанства й буддизму, намагаючись через навчання реалізувати головні моральні та етичні цінності. Відтак, навчально-виховна практика самураїв – це складний, багаторівневий процес, який потребує ще ґрунтовнішого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що історіографію проблеми представляють праці різних авторів. Серед українських дослідників слід виділити роботи В. Рубеля «Коріння й генезис стану Bushi (самураї) в середньовічній Японії» [8] та «Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність» [8]. Цікавою є стаття С. Капранова «Філософія бушідо як антропологія (на матеріалі «Хаґакуре»)» [5].

Англомовна література є значно чисельнішою. Зокрема варто виокремити дослідження Стівена Тернбулла «Самураї. Військова історія» [13], А. Вестбрука і О. Ратті «Секрети самураїв: Бойові мистецтва феодальної Японії» [11], Бойє Лафайет Де Мента «Кодекс японських самураїв. Класична тактика і прийоми для досягнення успіху» [6]. Автори не лише розглядають військовий аспект проблеми, а й докладно обговорюють методи та філософські аспекти навчання, необхідні для розвитку й концентрації внутрішньої енергії самурая в єдину силу. Однак слід зауважити, що вітчизняна історіографія потребує активізації в дослідженні даної проблеми.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу науковців до вивчення історії самураїв необхідним залишається поглиблення досліджень саме сімейного виховання майбутніх самураїв так як саме в сім'ї закладалися основи моральної та фізичної досконалості самурая.

Мета статті полягає у висвітленні й аналізі головних засад етично-морального та фізичного виховання й навчання в самурайських сім'ях, яке заклало основу подальшого вдосконалення моральної, військової та фізичної підготовки самурая.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи особливості процесу виховання в самурайському суспільстві слід зауважити виняткову увагу, яка приділялася підростаючому поколінню. Батьки та вчителі прагнули виробити в дитини такі риси, які допомогли б їй бездоганно володіти військовим мистецтвом і водночас жити за усталеними моральними принципами.

Особливу увагу приділяли вихованню хлопчиків, тому з самого дитинства вони були оточені винятковою турботою, оскільки вважалися продовжувачами роду, спадкоємцями дому, всього майна сім'ї та родового імені. З самого дитинства сину воїна давали один чи кілька невеликих дерев'яних мечів з якими дитина проводила своє дозвілля та вчилася ними користуватися. Їх кількість зазвичай залежала від рангу й статусу батька. Також хлопчиків прагнули виховувати

сміливими та безстрашними, розвивали в них такі якості, завдяки яким воїн міг пожертвувати собою заради життя іншої людини (особливо свого сюзерена). Такий характер виховного процесу формувался через читання оповідань та історій про хоробрість і войовничість легендарних героїв, знаменитих воєначальників і самураїв, переглядом театральних вистав тощо.

Навчання й виховання в сім'ї було тим фундаментом на основі якого формувалися ідеали воїна, засновані на міфічних оповідях, буддійській байдужості до смерті, конфуціанському культі синівської відданості. Тому майбутнім самураям доводилося систематично тренуватися, щоб оволодіти бойовим мистецтвом, бути всебічно підготовленим для користування зброєю тобто бути фізично сильним та спритним. Хоча бойові мистецтва самураїв являли собою завжди щось значно більше, ніж просто набір практичних бойових прийомів і методів ведення поєдинку.

Якщо ж говорити про етично-моральні аспекти виховання, то воно відбувалося на засадах Бушідо – неписаного кодексу поведінки самурая в японському середньовічному суспільстві, який являв собою систему поглядів, норм і оцінок, що відповідали за створення та зміцнення певних моральних якостей та системи відносин у самураїв. Найважливішими доктринами згідно Бушідо, на основі яких формувалася ментальність самурая, були: вірність володарю, хоробрість, відвага, чесність та прямота, простота та помірність, зневага до грошей та особистої вигоди тощо [1].

Коли ж діти досягали юнацького віку, то від них вимагалася навчання бойовим військовим мистецтвам самураїв. Це були вже інші методи й методики, які ґрунтувалися на особливих техніках систематичного використання конкретного виду зброї. Сама ж спеціалізація носила поняття «будзюцу», де слово «дзюцу», яке можна перекласти як «метод», «мистецтво» або «техніка», і слова, «будо», означало «воєнний шлях», ідеальний образ життя, котрий повинен вести самурай, що володіє технікою «будзюцу». Часто спеціалізація бойового мистецтва отримувала свою назву за видом зброї, яка використовувалася в його практиці, але також могла ідентифікуватися за своїм особливим функціональним способом використання зброї, що дозволяло досягти переваги над противником. Прикладом такої системи ідентифікації може бути «кендзюцу», тобто мистецтво («дзюцу») володіння мечем («кен») [11, с. 4].

Бойові мистецтва самураїв поділялися на озброєні та неозброєні спеціалізації. До озброєних бойових спеціалізацій, яким навчали хлопчиків відносили мистецтво стріляти з лука, мистецтво фехтування на списах, мистецтво фехтування на мечах, мистецтво військової верхової їзди, мистецтво плавання в обладунках. Якщо ж говорити про

другорядні спеціалізації бойових мистецтв, то до них відносилися мистецтво бойового віяла, мистецтво володіння палицею та мистецтво «дзітте» (володіння невеликою за розмірами зброєю, яку можна було приховати під одягом).

Що ж стосується неозброєних спеціалізацій, то прямі згадки, що містяться в архівах шкіл будзюцу, і непрямі згадки в хроніках Стародавньої Японії вказують на те, що японці впродовж багатьох століть розробили й використовували велику кількість методів єдиноборств без зброї, багато з яких стали важливими для бойової підготовки самураїв. За визначенням, метод неозброєного єдиноборства є оригінальною, добре вноормованою системою використання людського тіла в бою для досягнення тих самих стратегічних цілей, які стають доступними за рахунок застосування зброї. Також варто зазначити, що обидва методи – озброєний і неозброєний – співіснували разом із самого початку бойової історії, доповнюючи або замінюючи один одного залежно від вимог місця, часу та обставин [8, с. 31].

Головна зброя в цьому мистецтві – саме тіло бійця: належним чином натреноване, енергійне і сильне, яке ставало небезпечним бойовим інструментом. Від самурая тут вимагалось дотримуватися певних загальних принципів, що дозволяли досягти переваги над супротивником або уникнути насильницького придушення його дій чи намірів. Принципи цього мистецтва визначали конкретні способи використання людського тіла для кидка противника на землю, його утримання або удушення, викручування суглобів або завдання ударів, так само як і шляхи застосування тіла для оборони, щоб не стати мішенню атаки іншої людини.

Окрім бойових мистецтв майбутні самураї мали приділяти свій час вивченню наук і мистецтв, які допомагали б їм виробити в собі певні моральні засади. Оскільки самурай був представником вищого стану, то етика в його рівні освіти вважалася надзвичайно важливою. Володіння розвиненим розумом цінувалося, але поняття «ті» (chi) – «розважливості» передбачало передусім мудрість, а не пристосування та прийняття існуючих порядків.

Самурай повинен був знати, що «не переконання роблять із людини людину, а людина – переконання» [11, с. 15]. Тому за допомогою філософії та літератури він долучався до мудрості, але не можна сказати, що приділяв цьому багато часу. Література не була частиною обов'язкового навчання, нею займалися у вільний час, а до філософії вдавалися лише як до додаткового засобу виховання характеру, оскільки вона на повсякденному рівні не вирішувала поточних військових чи суспільних проблем.

Важливу роль у навчанні самураїв відігравали й мистецтва, що не були безпосередньо пов'язані з військовою справою, а навпаки розвивали етичні

та моральні засади, наприклад: каліграфія, етика, складання віршів та історія. Відомий японський просвітник Інадзо Нітобе, автор знаменитого трактату «Бусідо. Душа Японії» в якому викладаються основні принципи традиційної японської моралі та етики, з перелічених мистецтв, особливо виокремлював – каліграфію, оскільки у Японії вміння красиво писати з давня зведено у ранг мистецтва.

Водночас Інадзо Нітобе зазначає, що істотним недоліком у навчанні самураїв була відсутність арифметики. Це пояснювалося тим, що в ній не було особливої необхідності, адже за часів тогочасних війн складні розрахунки просто не були потрібні.

А от розвитку логічного мислення навпаки приділялася значна увага. Правда тут доречно зауважити, що в виховному процесі особливо не зверталася увага на абстрактні побудови та висновки так як головною метою було формування духу. Тому в системі виховання передбачалося читання філософських трактатів і бесіди навколо їхніх основних положень. Це мало забезпечити усвідомлення того, що шляхетний воїн не потребує багатства, що він не боїться бідності – «...ти воїн – значить, бідний; Дарувати тобі – добра справа: ти Живеш серед мерців; твої угіддя – Поля битв» [3, с. 16].

Що ж стосується виховання дівчаток, то їх також навчали боям на мечях і бойовій тактиці. Жінок-воїнів називали «Онна Бугейся» і часто вони воювали разом з чоловіками [2, с. 84].

Жінок-самураїв, як і їхніх батьків, братів і чоловіків, навчали абсолютній вірності своїм прямим господарям в клановій ієрархії, відповідно до цього вони повинні були беззаперечно виконувати всі данні їм завдання.

Виховували дівчаток з самого малечку так, щоб відповідно до морального кодексу самурая, супутниця життя самурая в багатьох відношеннях стала рівною йому. Вона повинна бути зі своїм чоловіком фізично і морально взірцем вірності, терпіння та відповідальності. Тому з раннього дитинства доньок самураїв змушували виробляти у собі витримку і стійкість духу, навчали володіти зброєю – особливо мистецтву «нагіната» (різновид японської холодної зброї, своєрідний меч-коса) [3, с. 22], щоб у разі небезпеки захистити свою честь та гідність. Але навчання жінок-самураїв мистецтву володіння зброєю переслідувало ще одну мету – вони могли застосовувати ці навички й під час війни. Однак все ж згідно з Бушідо вміння захистити себе для жінки самурая вважалося більш важливим і ставилося на перше місце. Жінки-самураї, які не мали свого володаря, були змушені бути самі собі охоронцями. Зі зброєю в руках жінка-самурай захищала свою недоторканність так само відважно, як її чоловік боровся за свого пана. Крім того, вміння володіти зброєю жінці-самураї було надзвичайно важливим для виховання необхідних якостей характеру в дітей.

Фехтування та інші аналогічні вправи зі зброєю, вміння володіти якою все ж таки рідко знаходило практичне застосування в жінок-самураїв, вважалися корисними при їхньому малорухливому способі життя. У день досягнення дівчиною-самураєм повноліття (в 12 років) їй згідно з ритуалом вручався жіночий ніж «кайкен» [3, с. 39], який виходячи з ситуації міг спрямовуватися нею в тіло противника чи в своє. Якщо ж самурайській жінці потрібно було вчинити церемоніальне самогубство, вона використовувала цей же кинджал. При цьому жінка не розпорювала свій живіт, подібно до воїнів-чоловіків, а перерізала собі горло.

Будучи такими ж рішучими і жорстокими, як і чоловіки самураї, самурайські жінки при необхідності брали на себе обов'язок помсти, яка відповідно до японської інтерпретації конфуціанської доктрини вважалася єдиною можливою реакцією на образу чи вбивство сюзерена. Навіть впродовж тривалого застійного періоду Токугава жінки суворо дотримувалися принципу (іноді навіть більше, ніж їхні чоловіки) безумовної відданості клану, тобто «удзи-но-оса».

Також вони мали бути майстринями в багатьох витончених мистецтвах. Наприклад, у музиці, танцях, у віршуванні. Мистецтво танцю вивчалася дівчатами-самураями аби навчитися витонченості жіночих рухів та переміщень. Вміння грати на музичних інструментах та спів були необхідні, щоб допомогти відпочити та розслабитися втомленим після служби батькам і чоловікам.

Однак варто зазначити, що існували й обмеження у виборі професії для дівчаток. Їх не відпускали на навчання вищих наук або вибору професії. Вони повинні були займатися справами вдома, тому мистецтво господарювання вимагало від жінок-самураїв його ретельного вивчення. Можна сказати, що ідеальний характер жінки-самурая мав поєднувати у собі бойовий дух із миролюбством. Але основною сферою їхньої діяльності все ж вважався дім, який не слід було залишати надовго, і всі думки мали бути присвячувати лише сімейному осередку. Честю й обов'язком жінки вважалося самозабутнє служіння своєму чоловікові.

Мета дбайливого служіння жінки-самурая блага свого чоловіка, дому і, взагалі, всієї родини вважалися настільки ж благородними, як і служба чоловіка-самурая своєму господарю та країні. В утриманні дому від жінки вимагалася аналогічно чоловікові-самураю вся її самовідданість, без якої в принципі неможливо досягти жодної мети в житті. І це не можна вважати рабством у чоловіка, оскільки він вважався не власником жінки, а сюзереном, якому вона служить. Тому по суті це була її допомога в його службі, яку так і називали «найде» – «внутрішня допомога» [4, с. 18]. Таким чином, реалізовувалась головна мета самурайського стану – самовіддане служіння: дружина

служила чоловікові, чоловік служив сюзерену, який у свою чергу служив державі й небесам.

Важливо зазначити, що не всі самурайські сім'ї дотримувалися цих традицій та норм, і виховання дівчаток могло відрізнятись в залежності від різних факторів.

Висновки. Відтак, в самурайському суспільстві військовому навчанню й вихованню приділялася особлива увага. Навчання бойовим мистецтвам проводилося з дитинства. Як хлопчиків так і дівчаток вчили основним спеціалізація (озброєним та неозброєним), які вони могли б застосовувати в своєму житті й особливо під час бою. Тому все військове навчання було спрямоване на те, аби виростити, в першу чергу з хлопчика, справжнього відданого та сильного воїна, який зможе використовувати будь-яку зброю, буде холодно-кровним і витривалим воїном. Підґрунтям військового навчання хлопчиків і дівчаток було етичне та моральне виховання. Воно пройшло складний шлях та сформувалося в єдину систему, яка отримала назву – Бусідо: збірку основних етичних та моральних законів, які виховували основні принципи, такі як відданість, мужність, честь і слава, благородство, непідкупність тощо. Разом з тим не всі самураї розуміли значення усіх цих принципів, не всі в повному обсязі змогли розібратися та опанували їх тому навчальний і виховний процес продовжувався впродовж усього їхнього життя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бусідо. URL: <http://surl.li/uoewj>
2. Воробйов М. В. Японія в 3–7 ст.: *Етнос, суспільство, культура і навколишній світ*. Київ: Либідь, 1980. 84 с.
3. Інадзо Нітобе (Inazo Nitobe), Бусідо – душа Японії (BUSHIDO – THE SOUL OF JAPAN). URL: <http://mosbudokan.ru/public/bushido0.html>
4. Капранов С. В. Головні течії японського конфуціянства в епоху Едо. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність: Збірник статей*. Київ, 2005. С. 17–21.
5. Капранов С. *Філософія бусідо як антропологія (на матеріалі «Хагакуре»*. Філософський альманах. 2015. Вип. 9–10. С. 91–98.
6. Мент Бойе Лафайет Де. Кодекс японських самураїв. Класична тактика і прийоми для досягнення успіху. URL: <https://e.eruditor.link/file/1463927/>
7. Міямото Мусасі. Книга п'яти кілець. Арій. Переклад Ігор Андрущенко. Київ, 2014. 128 с.
8. Рубель В. А. Коріння й генезис стану bushi (самураїв) в середньовічній Японії. *Східний світ*. 1996. № 2. С. 29–36.
9. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ: Аквілон-Прес, 1997. 256 с.
10. Цунетомо Я. Хагакуре, або Заховане в листі. Відомий трактат про кодекс честі самурая. Центр учбової літератури, 2024. 240 с. URL: <https://web.archive.org/web/20091213010022/http://www.pinegin.com/texts/hagakure.html>

11. Ratti O., Westbrook A. *Secrets of the Samurai: The Martial Arts of Feudal Japan*. Tuttle Publishing, 2009. 400 p. URL: <https://archive.org/details/SecretsOfTheSamuraiTheMartialArtsOfFeudalJapan/mode/2up>

12. Scott Wilson W. *Ideals of the Samurai: Writings of Japanese Warriors*. Black Belt Communications, 1982. 144 p. URL: <https://ysaginini.wordpress.com/2015/06/17/35c45503d8f4ea7eed7e/>

13. Turnbull S. *The Samurai. A Military History* (Japan Library). Richmond, 1996. 304 c. URL: [https:// militera.lib.ru / h / turnbull / index.html](https://militera.lib.ru/h/turnbull/index.html).

14. Toshio K. Shinto in the History of Japanese Religion. *Journal of Japanese Studits*. 1981. № 7. P.11. URL: https://religion-in-japan.univie.ac.at/k/images/0/03/Kuroda_1981.pdf